

sunt sæpe non habet rationem, et ideo non semper est investiganda, ut dicitur in l. *Et ideo*, ff. eodem; ergo sola ratio legis non continet legislatoris voluntatem, quia pro suo arbitrio potuit non in omnibus illi conformari, sed solum quatenus voluit et suis verbis explicavit. Unde intulit Bald. supra, majoris momenti esse verba quam rationem, *etiam magistralem*, ut ipse loquitur, quia verba sunt quasi legis substantia et immediate continent voluntatem legislatoris; ratio autem solum remote illam indicat.

20. *Ratio legis in ipsa contenta magnum indicium mentis est legislatoris.*—Nihilominus tamen posterior etiam pars verissima est. Oportet tamen circa illam advertere duplicem esse posse rationem legis, unam in lege non expressam, sed ab interpretibus excogitatum; aliam in lege ipsa explicatam. Prior ergo ratio, licet aliquid conferat ad assequendam legislatoris mentem, non est tamen certum indicium, sed probabilis tantum conjectura; tum quia sæpe ratio non est certa, sed in opinione doctorum posita est, tum etiam quia multo minus certum est illam fuisse rationem quæ movit ipsum legislatorem, cum possint esse aliæ a quibus moveri potuerit, et consequenter est incertum ad quam rationem magis accommodandus sit sensus legis. At vero quando ratio legis in ipsa lege continetur, magnum indicium esse potest mentis legislatoris, et post verba ipsa videtur secundum certitudinis locum obtinere, quia tunc ratio legis est aliquo modo pars ejus; nam in ea continetur, ut supponitur. Unde necesse est ut præceptum et voluntas legislatoris sit rationi suæ accommodata, et consequenter ut verba significantia actum præceptum, si ambigua sint, ex ratione ibi expressa determinationem accipiant; ergo ex tali ratione efficaciter probatur mens legislatoris. Quod ideo manifestum visum est Bartolo et multis aliis jurisperitis, ut sæpe non distinguant inter hanc rationem et mentem legislatoris, et utramque pariter vocant animam legis ut supra l. 3 dixi, et attingit Deci. loco proxime citato. Verumtamen, licet illa duo sint valde propinqua, in rigore sunt distincta ut ibi probavi, et ideo ratio est medium ad indagandam mentem, et moraliter certum quando est in lege expressa, non tamen ita infallibile quin aliæ etiam circumstantiæ ponderandæ sint, quia etiam ipsius rationis sensus potest esse ambiguus, et ex aliis circumstantiis certior redditur. Et contingere etiam potest ut ex eadem ratione voluntas variis modis, et ad

diversa moveatur, et ideo ad plane cognoscendam legislatoris voluntatem quæ est propria mens ejus non sufficit sola ratio etiam in lege expressa, sed omnia expendenda sunt et attente consideranda.

CAPUT II.

QUANDO ET QUOMODO HABEAT LOCUM EXTENSIO IN LEGIBUS HUMANIS PER EARUM INTERPRETATIONEM.

1. *Legis interpretatio declaratur.*—Legis interpretatio, si præcise ac secundum vocis rigorem sumatur, solum consistit in declaratione et intelligentia proprii et (ut sic dicam) immediati sensus ipsius legis, sistendo tantum in usitata et propria significatione verborum et in sensu legis ex illis sic intellectis resultante; et hanc interpretationem videtur vocasse declarativam Bart. in l. *Omnes populi*, ff. de Justit. et jure, quæst. 6, principali, et de illa tractat in quæst. 3; nobis vero nihil de illa dicendum superest præter dicta in capite præcedenti. Alio ergo modo sumitur interpretatio prout aliquid specialiter operatur circa legem, quæ multiplex est secundum varios effectus: unus est correctio vel abrogatio legis, de qua infra dicemus, quia specialiter fit per unam legem circa alias, vel per posteriores circa præcedentes; alii vero sunt qui in unaquaque lege secundum se spectari possunt, ut sunt extensio, restrictio, exceptio, vel excusatio seu cessatio obligationis legis vel aliorum effectuum ejus; et de singulis aliquid dicendum est ut generales regulæ habeantur ad decidendos casus ex legum intelligentia pendentes.

2. *Quadruplex extensio legis.*—Primo igitur circa extensionem adverte quadruplicem extensionem in lege posse cogitari. Una est intra verborum proprietatem secundum naturalem significationem; alia est ultra proprietatem naturalem et intra proprietatem civilem, sive per communis juris usum, sive per aliquam juris fictionem; tertia esse potest ultra utramque proprietatem per aliquam improprietatem, sive in significatione alicujus verbi aut nominis, sive in connexionione verborum, sive in subintelligenda vel supplenda aliqua particula non expressa in lege. Et ita in hoc tertio membro potest esse infinita varietas et inæqualitas per majorem vel minorem improprietatem. Quarto, potest cogitari extensio ultra omnem significationem verborum etiam improprietatem, solum propter rerum vel casuum similitudinem,

aut identitatem formalem in ratione legis. Quinto, addi potest extensio ultra mentem legislatoris. Sed hanc non admittimus, ut infra dicemus, nec ultra dictos modos extensionis videtur alius possibilis per comparisonem ad verba, vel rationem legis, quæ est veluti terminus a quo procedit extensio. Potest autem extensio fieri ad personas, ad res, seu casus, ad loca, vel ad tempora, et ita ex parte termini ad quem (ut ita dicam) possunt etiam extensiones multiplicari.

3. *Quousque lex non odiosa extendenda est.*—Dico ergo primo: omnis lex non odiosa per se loquendo extendenda est ad omnia quæ verba in significatione propria ac naturali comprehendunt, non vero ultra illa, nisi alia specialis ratio id requirat. Exempla sunt, si lex loquatur de filiis, ut filias etiam comprehendat, quia illa vox in significatione propria communis est, non vero ita comprehendit nepotes ex vi significationis, nisi alia ratio cogat. Et ideo dixi *per se loquendo*; nam ex accidenti possunt verba intra illam significationem coarctari, ut si ex ampla intelligentia etiam propriissima sequatur aliquid absurdum, vel correctio alterius legis, vel aliquid simile, ut in capite sequenti explicabimus. Sic ergo explicata assertio communis est in c. 4 de Constit., ubi bene Dec., lect. 1, n. 23 et sequentibus; Panormit., n. 14, et sumitur ex Glossa in l. *Non possunt*, ff. de Legibus, in fine. Prior ergo pars affirmans patet, quia tunc nulla est ratio extendendi legem ultra naturalem proprietatem verborum; ergo non debet fieri, quia regulariter homines loquuntur secundum proprietatem verborum; et si absolute et indefinite loquuntur, de toto significato verborum loqui intelliguntur. Et hoc maxime habet locum in legibus in quibus indefinitus sermo æquivaleret universali, quia sunt regulæ generales et doctrinalem sermonem continent, ut optime probari potest ex lege *Prospexit*, ff. Qui et a quibus; et tradidit Bart. in l. 1, § *Sed et si*, ff. de Ventr. in possess. mitten., n. 3, ubi in scholis multa referuntur. Et confirmatur, quia lex quæ non continet odium aut speciale gravamen inter favores reputari potest, ut in principio libri præcedentis dixi; ergo inter prædictos saltem limites extendenda est.

4. Altera vero pars negativa cum sua moderatione exceptiva etiam est clara, quia per se loquendo ac regulariter homines utuntur verbis in significatione maxime propria; multo ergo magis id est observandum in legibus. Et hoc etiam confirmant multa ex his quæ in

superiori capite adduximus, et nonnulla juris principia, ut quod *Ubi lex non distinguit nec nos distinguere debemus*, quod sumitur ex dicta l. *Prospexit*, et l. 1, ff. de Legat. præst.; cui æquivalens est, ut *Quod absolute dicitur, simpliciter et sine diminutione accipiatur*, l. de Pretio, ff. de Publicana, etc., cui consonat l. *Cum Prætor*, 170, ff. de Regul. jur.; juvat etiam quod *Simplicibus legibus est amica*, ut dicitur in § *Cæterum*, Instit. de Legitim. agnat. succ., et alia similia. Et hæc assertio ex sequentibus magis declarabitur; quando vero specialis ratio majorem extensionem postulet, quando vero tantam non patiatur dicemus capite sequenti.

5. *Lex favorabilis ad omnem proprietatem verborum est extendenda.*—Dico secundo: quando lex est favorabilis, vel specialis aliqua ratio juris intercedit, extendenda est ad omnem proprietatem verborum, non solum naturalem, sed etiam civilem seu juridicam, non vero ultra illam, nisi major necessitas id postulet. Hæc posterior pars latius tractabitur in assertionem sequenti; nunc vero sufficienter constat ex dictis in capite præcedenti, quia verborum proprietatem tenenda est, nisi necessitas cogat, quia alias nihil erit certum et constans in dispositione legum. Prior ergo pars assertionis, quæ præcipue nunc intenta est, communis est et clara, et in communi suaderi potest, quia unaquæque ars utitur verbis sibi propriis et juxta propriam consuetudinem vel institutionem; ergo multo magis id servandum est in legibus. Nec enim cogendus est legislator ut, quoties loqui vult de filiis naturalibus et adoptivis, specificè id faciat, sed aliquando uti poterit voce communi; ergo in legibus habere potest locum extensio secundum totam significationem propriam verborum non solum naturalem, sed etiam civilem; ergo maxime ita sunt accipienda verba in favorabilibus legibus, juxta vulgata principia juris. Quod tamen semper est intelligendum per se, et nisi aliud obstet, juxta alia principia et regulas quas proponemus. Idemque erit quando eadem omnino ratio in lege expressa in omnibus illis significationibus inventa fuerit, tunc enim satis indicat eadem ratio intentionem legislatoris fuisse de omnibus illis loqui.

6. *Extensio admittenda in materia favorabili, non vero in odiosa.*—Atque ad hanc regulam spectant variæ quæstiones quæ de hac extensione tractantur a doctoribus, quarum resolutio ab illa pendet et a posteriori, et quasi

per inductionem illam confirmat. Una et satis celebris est an lex loquens verbis proprie significantibus casum verum extendatur etiam ad fictum, quem sub lata significatione verba comprehendere possunt modo explicato. Quam quæstionem tractant Bart. et alii legistæ in l. *Si is qui pro tempore*, ff. de Usucap., et in l. *Omnes populi*, ff. de Justit. et jur., et in l. *Cum ex oratione*, ff. de Excusat. tutor., et in l. 3, § *Hæc verba*, ff. de Negotiis gest., nam ex his et aliis iuribus inter se collatis constat interdum legis verba extendi ad casum fictum, interdum vero non extendi. Unde ordinaria regula est, in materia stricta, id est, odiosa, correctoria, et similibus non admitti extensionem illam; in materia autem ampla, id est, favorabili admitti. Ut cum lex loquitur in favorem filiorum, adoptivi etiam venire solent, ut docent Baldus et alii apud Menoch., l. 4, præsumpt. 89, n. 36, et lex loquens de legitimis legitimatos comprehendit, teste Bart. in dicta l. *Si is qui pro tempore*, num. 30; et Menoch. supra, n. 22. Unde potest hic notari alia regula, scilicet, quando lex omnino æquiparat fictum cum vero, tunc quoad dispositiones seu effectus ejusdem juris, ordinarie habere locum extensionem legis secundum totam proprietatem civilem seu legalem, quia lex disponere censetur secundum ejusdem juris usum et institutionem; ut, verbi gratia, dicit lex legitimatum nihil differre a legitimo, utique quoad dispositiones juris vel secundum jura factas, Authent. Quibus modis nat. effic. etc., cap. 1 et 3. Inde ergo fit ut nomine legitimorum ordinarie veniant etiam legitimi, nisi aliud constet aliunde de mente legis. In quo etiam considerandum occurrit hoc maxime habere locum quando effectus per legem inductus est quasi dispensatio in aliquo defectu non a natura sed ab hominibus introducto, ut est ingenuitas concessa contra servitutem; nam servitus non est conditio naturæ, et ideo servus factus ingenuus per legem simpliciter venire solet in legibus nomine ingenui, ut patet ex dicta l. *Cum ex oratione*; maxime vero in materia favorabili. Et alia exempla afferemus in sequentibus.

7. *Lex aliquando extenditur ultra proprietatem verborum tam naturalem quam civilem.* — Dico tertio: extensio legis per impropriam, seu ultra proprietatem verborum tam naturalem quam civilem, raro locum habet, admittenda vero est quando alias vel lex fieret illusoria et nullius momenti, vel injuriam aut aliam absurditatem contineret. Hanc conclusionem in terminis posuit Abb. in c. 4

de Constit., n. 14, et sequitur ibi Deci. et alii, et Felin. referens alios in cap. *Translato*, de Constit., n. 14; Covar., 3 variar., c. 3, n. 9; Navar. in sum., cap. 27, n. 51, et in c. *Pæna*, de Pœnit., dist. 1, n. 16 et 21, et sumitur ex Gloss. penult., in cap. 2 de Usur., in 6. Qui omnes præcipue loquuntur de posteriori parte assertionis. Nam prior, scilicet, quod hæc licentia extendendi legem ad improprium sensum per se non liceat, sed tantum necessitate cogente, per se nota est et ex dictis in capite præcedenti satis probatur. Quod vero propter dictam causam liceat, optime probatur ex l. *Scire etiam*, § *Aliud*, ff. de Excusat. tutor., ubi propter vitandum absurdum lex ibi dicens: *Vel intra centum milliaria*, extenditur ut etiam intra quatuor centum locum habeat. Et a simili etiam sumitur ex l. *Nam absurdum*, ff. de Bon. libert., et optime in l. *Si stipulatio*, de Oper. liber. Et confirmari hoc potest ex c. *Si civitas*, de Sententia excomm., in 6, ubi interdictum civitatis extenditur ad suburbia, ne vilipendi valeat sententia interdicti. Idem probatur ex c. *Significavit*, de Judæis, ut illud bene expendit Navar. in Sum., c. 27, n. 51. Ratio autem est, quia est vulgaris regula omnem dispositionem ita esse interpretandam ut valeat potius quam pereat; ergo multo magis lex quæ magno consilio fit: at vero si injuriam contineret non esset lex; ergo ita est interpretanda ut et sit lex et non sit injusta, etiamsi ad hoc necessarium sit verba extendere usque ad impropriam. Et eadem ratione vitanda est omnis absurditas a lege per ejus interpretationem, quia, si esset absurda, irrationabilis esset, et consequenter non esset lex. Idem denique erit si sit inutilis et nullius momenti, quia etiam hoc modo nihil ad commune bonum conferet, ac subinde non erit lex. Et præterea cum lex auctoritate publica fiat, et magno consilio, non potest præsumi facta in eo sensu ut sit injusta, absurda vel inutilis. Unde etiam de statuto dixit Albert., cons. 20, n. 11, non esse ita interpretandum ut elusorium fiat, et sequitur Mascard. concl. 596, n. 2. Imo etiam in lege odiosa fit hæc extensio ne fiat fraus legi et ita fiat inutilis, ut in l. 4 ad Maced. sub mutuo comprehenditur venditio pecunia credita. Et ad id valet l. *Cum quis*, 126, de Regul. jur., et Glossa ult. in capit. ult. de Usur., in 6, ubi nomen testamenti ad codicillum extendit in materia pœnali, ne lex fiat illusoria, estque ibi communiter probata. Et plures alios in eadem sententiam refert Tiraq. in ll. conn. Gloss. 5, n. 114, et Sarm.,

l. 1, select. cap. 12, n. 7. Atque in his assertionibus non videtur esse controversia inter auctores, nam in his generalibus regulis conveniunt, licet alii plures, alii pauciores limitationes adhibeant, quas nunc non expendimus quia pendent magis ex particularibus materiis, seu ex applicatione generalis doctrinæ ad illas, quam ex formali ratione interpretandi leges.

CAPUT III.

UTRUM LEX EXTENDI POSSIT AD CASUM NON COMPREHENSUM SUB ALIQUA VERBORUM SIGNIFICATIONE, PROPTER SOLAM RATIONIS SIMILITUDINEM VEL IDENTITATEM.

1. Quæstio hæc valde controversa est inter auctores et non parvam habet difficultatem, et ideo specialiter tractanda est. Multi ergo sentire videntur tantam extensionem fieri non posse. Et potest suaderi primo, quia ratio legis non est lex, nec formaliter illam constituit tanquam forma substantialis ejus, quia hæc est voluntas legislatoris significata per verba; ergo si verba in aliqua significatione non extenduntur ad aliquem casum, quamvis fortasse ratio in eo militet, non est de illo lex. Dices voluntatem legislatoris esse rationi conformem, et ideo tantum extendi quantum ratio ejus. Sed contra hoc argumentor secundo, quia stante eadem ratione potest princeps vel unum et non aliud, vel pro sola libertate, vel certe, quia non expedit multa præcipere aut prohibere, neque omnia omittere, et ideo eligit unum pro arbitrio suo, quod sæpe potest facere sine culpa; imo etiam interdum propter aliquam rationem. Nam, licet nos lateat, fortasse non defuit legislatori aliquod motivum propter quod unum præciperet, et non aliud, non obstante aliqua similitudine rationis. Unde confirmatur tertio, quia ipsa determinatio expressa verborum ad unum casum et taciturnitas alterius indicat potius legislatorem unum voluisse præcipere vel prohibere et non aliud, ex illa conjectura juridica, quia si voluisset expressisset, c. 2. de Translat. Episcop., cap. *Ad audientiam*, de Decim. Unde potius solet interdum sumi argumentum ab speciali, quia dum hoc in speciali prohibetur et alia tacentur, signum est alia non prohiberi. Denique lex non est ultra totam significationem extendenda sine necessitate aut ratione cogente; hic autem nulla est, sed sola conjectura similitudinis rationis quæ et infirma est, quia nunquam potest illa similitudo omnimoda satis probari, cum non oporteat le-

gislatorem omnem rationem exprimere quæ ipsum movit, et per alias conjecturas quas adduximus illa sufficienter eliditur, argumento cap. *Verisimile*, de Præsumptionibus; ergo propter solam rationem non est lex extendenda ultra verba. Et hanc sententiam significat Glossa in cap. *In fidei*, verb. *Inquisitionis*, de Hæret., in 6; tenet Anton. in cap. ult. de Consuetud., n. 57; Domin., in c. 1 de Tempor. ordin., in 6, n. 9; Adrian. in 4 Mater. de Excomm., q. 3, excep. 8, et Cord., l. 1, q. 11, opin. 2, ad 3, et multi alii apud Tiraq. in l. *Si unquam*, verb. *Libertis*, a n. 2, ubi infinita pene congerit et allegat usque ad n. 30, et præcipue in n. 20 et 21.

2. *Ratio legis aliquando extenditur ultra significationem verborum.*—Multi vero alii affirmant tantam esse vim rationis legis ut propter illam comprehendere censeatur casus in lege omissos, si in eis par ratio militet, licet aliter sub verbis legis non contineantur. Pro qua sententia multa etiam congerit Tiraq. supra a n. 42, ubi etiam plures auctores allegat. Idem Constanti. Roger. in tract. de Jur. interpret., § 1, a n. 21; Molin., l. 1 de Primogen., c. 5, n. 7 et sequent.; Covarr., in cap. *Alma*, 2 p., § 4, n. 7, vers. *Secundo*; Angel. verb. *Lex*, n. 6 et 8, cum Imol. et Gemi.; Sylv., q. 18, cum Panorm. in c. *In insulis*, de Regul., n. 3, ubi ait dispositionem legis extendi propter rationem expressam in lege, etiamsi verba id non patiantur. Idem fere habet in c. 1 de Juram. calum., n. 8. Fundamentum potissimum est, quia ratio legis præsertim in ipsa expressa indicat sufficienter intentionem legislatoris esse prohibere aliquid, non quatenus materialiter (ut sic dicam) tale est, sed ut subest tali rationi, ac subinde prohibere quidquid talem rationem æqualiter induit; ergo dispositio talis legis tam universalis est quam ejus ratio, etiamsi verba ejus id non expriment. Et confirmatur, quia hoc modo decisio unius casus per sententiam principis censetur habere vim legis pro omnibus similibus, quia nimirum casus ille particularis materialiter sumptus solum censetur esse tanquam quoddam exemplum in quo ratio decisionis exercetur; quia vero ratio est quæ fundat decisionem, ideo universalis esse censetur pro casibus similibus; ergo idem est cum proportionem in quacunque lege. Et ad hoc confirmandum allegantur varia jura; quæ nunc non licet sigillatim expendere, quia, intellecta generali doctrina, potest unusquisque juxta eam singula interpretari.

3. *De lege humana propria sermo esse de-*